

В. Бегма

2928 бр

ЗЛОЧИНИ НІМЦІВ
НАРОДНА БОРОТЬБА
НА РОВЕНЩИНІ

УКРАЇНСЬКЕ
ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО

1 крб. 50 коп.

V.N. Karazin Kharkiv National University

00665691

7

1/ 9 (C28), 1939 -

2/ 32B57

19/11

В. А. БЕГМА

ЗЛОЧИНИ НІМЦІВ І НАРОДНА БОРОТЬБА НА РОВЕНЩИНІ

Центральна Наукова
Бібліотека при ХДУ

Інв. №

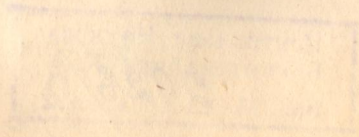
2926/2р/4

УКРАЇНСЬКЕ ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО

Київ — 1945 — Харків

AM 191 78

THE NATIONAL ANTHROPOLOGICAL ARCHIVES
WASHINGTON, D. C.

AMERICAN MUSEUM OF NATURAL HISTORY
1911-1912

Україна здавна займала особливе місце в підступних завоювницьких планах німецьких імперіалістів. Величезний розквіт Радянської України за роки сталінських п'ятирічок ще більше посилив ці завоювницькі плани. Фашистські верховоди докладали всіх сил, щоб загарбати Україну і перетворити її на німецьку колонію.

Про політику німців щодо України досить недвозначно говорив гітлерівський намісник „польського генерал-губернаторства“ Франк: „Ця територія навіки залишиться німецькою. Ми прийшли сюди для того, щоб назавжди приєднати Україну до німецького простору. Сяючим зором дивимося ми на цей рай на сході, бо він назавжди звільнить нас від труднощів і турбот, бо він забезпечить підростаюче покоління нашого народу всім: хлібом, життям, свободою“.

Кат українського народу Еріх Кох в одному із звернень до солдатів Східного фронту писав: „Ви можете мені повірити, що я витягну з України останнє, аби тільки забезпечити вас і ваших батьків“.

Завдяки віроломному нападові на Радянський Союз гітлерівським розбійникам вдалося тимчасово загарбати територію всієї України. З метою знищення її державної єдності „німецькі фашисти розірвали Україну на кілька окремих частин. Перша частина, до якої входили: Волинь, Поділля, Житомирщина, Київ, Полтавщина, Запоріжжя, була поділена на шість округ, де панували шість генерал-комісарів, при чому в цю частину були включені також південні райони Білорусії. Друга частина — Галичина — була приєднана до польського генерал-губернаторства. Третя частина України, на підставі договору від 19 серпня 1941 року

між Румунією і Німеччиною, була передана Румунії. Сюди входила вся територія між Бугом і Дністром, так звана „Транснїстрія“, з центром в Одесі. Румунії були віддані також Буковина та Ізмаїльська область. Четверта частина — територія Донбаса, Харківської, Чернігівської і Сумської областей — була підпорядкована безпосередньо німецькому командуванню“ (Мануїльський).

Фашистські людоджери, здійснюючи із властивою їм зухвалістю та варварством свої наміри, провадили на Україні систематичну політику винищення українського народу. На всій окупованій території було встановлено рабсько-кріпосницький режим.

Криваві злочини, заподіяні гітлерівськими бандитами в місті Рівному — резиденції рейхскомісара Коха, є ще одним доказом того, що винищення радянських людей і спустошення всієї території, провадилось у плані, задуманому і здійснюваному гітлерівським урядом.

Трудящі Ровенщини, як і весь український народ, не зважаючи на страхіття німецької окупації, не скорились жорстокому і невблаганному ворогові.

Радянські люди, не шкодуючи свого життя, боролись проти німців, організовували партизанські загони і диверсійні групи, які систематично висаджували в повітря мости, пускали під укуси поїзди, підпалювали склади з боеприпасами, палимим, продовольством, винищували гітлерівських загарбників.

Партизани і підпільники м. Рівного і Ровенської області створювали нестерпні умови для гітлерівських окупантів та їх підсобників — німецько-українських націоналістів.

СТРАХІТЛИВІ ЗЛОЧИНИ ГІТЛЕРІВСЬКИХ БАНДИТІВ

Німецькі варвари вдерлися в Рівне влітку 1941 року.

Окупувавши Рівне і всю область, гітлерівські бандити почали запроваджувати „новий порядок“. Населення міста й області було кинуте у вир страждань, мук, злиднів. Гітлерівці створили тюрми, езекуційні камери, понаставляли шибениць, змєртливи і спустошили квітуче до війни місто. Вулиці вкрились горами трупів мирних, ні в чому неповинних людей. Перед очима населення відбувались страхітливі, повні трагізму, сцени.

— Я бачив,—говорить житель міста Рівного Шевчук,— як на майдані гітлерівські душогуби повісили п'ять чоловік.

Фашистський кат підійшов до шибениці, затагнув зашморг, вибив спід ніг одного смертника підставку, але зашморг обірвався, і смертник кинувся на озброєних автоматами німецьких варварів. Рука лютого ката натисла курок пістоleta. Куля урвала життя мученика. Він встиг тільки крикнути: „Недолюдки!“ Три дні висіли трупи. З невимовним жахом дивився народ на ці жертви німецьких звірств. Без слів, похмуро відходили люди, сповнені злоби до фашистських мерзотників.

На околиці міста, біля дров'яного складу по вулиці Білій, гестапівці розстріляли і закатували восени 1941 року 13 тисяч радянських громадян. Але ця вулиця була занадто людним місцем для злочинів фашистських катів. І вони, щоб приховати надалі свій розбій, вибрали село Сосонки, розташоване неподалік від міста.

Щойно починало сутеніти, до будинків під'їздили криті машини і в них силоміць кидали людей, приречених до загибелі. Куди їх везуть? Вони не знають, але, почувши назву села, бачать у вічі смерть: це ж там гітлерівці закатували 18 тисяч євреїв — жінок, стариків, дітей. Три дні тривав масовий розстріл.

В село Сосонку пригнали людей з міста й околиць і змусили всіх роздягтись. Це було взимку, і ноги нещасних примерзали до землі. Кати розстріляли матерів та батьків, а дітей покидали в ями і вбивали їх там ручними гранатами. Дорослих німці змушували самих лягати в яму в певному порядку — один біля одного, а потім розстрілювали їх. Далі ями засипалися, хоч в них ще лишались і живі люди. Так по-звірячому знищено тисячі радянських людей.

Жахливу розправу німці чинили в Шубківському таборі.

— Одного разу, — розповідає місцева жителька Марія Власевич, — туди приїхали гестапівці і всіх людей вигнали з табору. Неподалік є глибока прірва. Туди німці накидали дров, облили гасом і запалили. Знявся вогненний смерч. Гітлерівці приганяли людей до цієї палаючої безодні і силоміць зіштовхували в огонь. Після того запалили барак з людьми, які ще залишилися в ньому. З вогню лунали прокляття, лемент і зойки.

— Я не раз бачив, — розповідає житель Рівного Карпук, — як гітлерівці знищували радянських людей — українців, росіян, поляків, євреїв. Німецькі кати привозили на місце розправи приречених на смерть, змушували їх копати ями, скидати з себе весь одяг і лягати в яму обличчям униз. Тоді лежачих людей фашисти розстрілювали з автоматів.

Потім на трупи примушували таким же порядком лягати нові партії людей і також розстрілювали їх. Далі йшов третій ряд. Так тривало, доки яма сповнилась. Після того німці поливали трупи хлористим вапном і засипали землею.

В кар'єрах Здолбунівського цементного заводу німці розстріляли за складеними заздалегідь списками кілька тисяч чоловік.

В місті Здолбунові після розкопки могил було виявлено понад півтори тисячі трупів. Коли витягли трупи, громадянка с. Здолбиці Федорчук пізнала свого чоловіка — Євдокима Федорчука, забитого 8 листопада 1943 року. Руки і ноги у нього були зв'язані дротом.

Таких фактів тисячі.

На Шпанівському цукровому заводі в Ровенському районі німці розстріляли 57 службовців, обвинувачених у співчутті комуністичній партії.

В селі Бугринь, Гоцанського району, гітлерівці зігнали на цвинтар понад 120 жителів; 12 чоловік з них розстріляли і спалили перед очима всіх селян. Степана Кукеля та Каленика Гетмана спершу люто катували, а потім спалили живцем.

Громадянка села Видумка А. Морозовська розповідає:

— З вікна свого будинку я бачила, як німці розстрілювали радянських людей в кар'єрах біля нашого села. У червні 1943 року до цих кар'єрів під'їхали чотири машини. З них гітлерівці почали виводити чоловіків і жінок в самій близьнї. Пролунали постріли. Коли німці поїхали, я підійшла до кар'єрів. Страшна картина з'явилась перед моїми очима: повно людських трупів, зверху присипаних землею, скрізь калюжі крові. В липні 1943 року до цих же кар'єрів під'їхало 10 машин з радянськими громадянами. Я почула постріли з автоматів, крики, стогін. Ввечері над кар'єром запалоало полум'я. Це німці палили трупи. Такі ж звірства я бачила й пізніше — у вересні та жовтні 1943 року і в січні 1944 року.

Ні в чому не винних людей німецькі бандити кидали в тюрми і піддавали жорстоким тортурам.

— В тюрмі мені виривали волосся, — говорить Я. Є. Ушаков, — били, зв'язували дротом руки і ноги. Дмитра Буріна побили до півсмерті. Він уже не підводився. Коли його допитували, він мовчав. „Рвати йому зуби!“ — крикнув розлючений офіцер солдатам. І фашистські звірі повиривали Буріну залізними обценьками зуби, виламали йому руки. Але він тільки одно сказав:

— Будьте ви прокляті, недолюдки!

Морозного грудневого ранку 1943 року в с. П'яни, Острозького району, вскочив німецький каральний загін. Запалали будинки. Гітлерівці гасали по селу, вдиралися в кожний будинок. Вони спіймали 64-річного старика Андрія Дмитровича Турка і його внучку, 11-річну Тамару, підвели їх до палаючого будинку і кинули живцем у вогонь. Страх обійняв людей. Рятуючись від смерті, Юхим Гончарук заховав своїх дітей в окопі, неподалік від хати. Німецькі розбійники знайшли їх, закидали соломою і підпалили. П'ятеро дітей віком від 4 до 14 років згоріли. Їх мати збожеволіла від горя.

В Сарненському районі гітлерівці та їх лакеї — німецько-українські націоналісти вбили і закатували 13 835 чоловік; в Острозькому — 9 692 чоловіка; в Костопільському — 8 000; в Здолбуновському — 4 365. В Корецькому районі з 6 700 чоловік населення, яке проживало там до війни, залишилося тепер 1 500 чоловік. В містечку Млинові німці спалили живцем 1 118 чоловік. Немає жодного села на Ровенщині, де б кривава рука фашизму не залишила своїх слідів. В Людвипільському районі дощенту спалено 22 села і частково — 26. В Острозькому районі цілком знищено 13 сіл і частково — 53. В Костопільському — 6 сіл спалено дощенту і 23 — частково. Сотні сіл і міст Ровенщини гітлерівські бандити зрівняли з землею. Закатовано десятки тисяч ні в чому не винних людей.

Надзвичайна Державна Комісія виявила злочини фашистських звірів по всій області. Розслідуванням встановлено, що окупанти розстріляли понад 200 тисяч мирних радянських громадян і військовополонених.

Німецькі варвари вбивали людей з автоматів і кулеметів, отруювали чадним газом у машинах-душогубках, спалювали в огні, кидали в могили і засипали живцем.

* * *

В Рівному — великому вузлі залізничних магістралей — було сконцентровано багато радянських військовополонених. Їх привозили з різних міст до таборів „столиці рейхскомісаріату України“, там „фільтрували“ і відправляли в глибинні райони Німеччини. В період конвоювання їх шлях до Рівного був устелений трупами. Німці вбивали пораних і виснажених, які не мали сил йти.

— З міста Острога,— розповідає колишній військовополонений П. К. Терещенко,— конвоювали нас до Рівного. Конвой складався з гітлерівської молоді. Один конвоір попросив у свого товариша цигарку. Той, сміючись, показав на найвищого з полонених, який ішов у строю. Конвоір вистрелив у військовополоненого і вбив його, а за це одержав цигарку.

— Нас гнали 8' годин,— розповідає А. Ф. Мурісов.— Конвоїри їхали на тачанках. В одній тачанці пристали коні. Замість них німці запрягли нас — військовополонених, і ми мусили тягти тачанку з кулеметом і чотирма німцями. Якщо будьхто з нас озирався, в нього стріляли.

Партії військовополонених, що прибували до Рівного, німці розміщали в трьох таборах. Це був невеликий клаптик землі, огорожений високим парканом з колючим дротом. На території табору № 3 був барак, який міг вмістити тільки незначну частину полонених. Основна маса змушена була залишатися протягом цілої доби просто неба, не зважаючи на холод і негоду.

Кожен табір був поділений на окремі частини, в яких нарізно розміщався командний склад, окремо українці, росіяни, євреї. Зовсім голих замикали їх німці в підвал, нещадно били, знущались. Основними харчами була „баланда“ з неочищеного проса та гнилих овочів.

Військовополонені, які працювали на розбиранні зруйнованих будівель у місті, мали змогу одержувати деяку допомогу від населення. Перед роботою вони складали край тротуару шинелі, шапки, і перехожі кидали туди хліб, овочі тощо. Але не завжди можна було взяти ці подачки: конвоір-німець і тут знаходив привід для знущань, побоїв і навіть убивства. Одна жінка хотіла дати військовополоненому хліб, той простяг до нього руку, та німець тут же таки на місці застрелив бідолаху.

Коли військовополонені поверталися з роботи і найбільш виснажені не рстигали за своїми товаришами, німці прилюдно розстрілювали їх тут же на вулиці.

Одного разу, у жовтні 1941 року, кілька військовополонених з табору № 3 дістали собі картоплі і хотіли її зварити. П'яні гестапівці, помітивши дим, вдерлись у барак і штиками закололи людей, які варили собі обід. Биття і знущання німців не мали меж.

В результаті нестерпних умов і безнастанного голодування серед військовополонених у таборах почалася жахлива смертність, особливо в листопаді й грудні 1941 року

та в січні 1942 року. В таборі № 2 щодоби вмирало від голоду 200—500 чоловік. Тільки на кладовищі в Рівному в 609 братських могилах поховано понад 10 тисяч військовополонених. Траплялось, що їх ховали напівживих, і деякі з них ще розплющували очі. Не чекаючи, поки люди помруть, німецькі недолюдки пачками вивозили хворих на кладовище і там розстрілювали.

В таборі військовополонених у місті Дубно з 2500 чоловік через 3 місяці лишилося живих тільки 470.

У відомому таборі Шубків, Тучинського району, в сільському господарстві працювали 550 ув'язнених. Відступаючи під ударами Червоної Армії, німці спалили всіх ув'язнених у спеціально приготовлених ямах.

* * *

Десятки тисяч людей німецькі загарбники вигнали в німецьку неволю. Тих, хто відмовлявся їхати, переховувався або опирався, німці катували і розстрілювали.

В перші ж дні окупації було вивішено оголошення про обов'язкову реєстрацію молоді для виїзду в Німеччину. Німці обіцяли „золоті гори“ — пенсію і різні пільги батькам. Та на цю вудочку ніхто не пішов. Тоді Ровенське бюро праці зобов'язало старшин сіл вислати певну кількість людей, загрожуючи, якщо вони цього не виконають, вивезти самих старшин і їхні сім'ї. Коли в призначений строк люди не з'являлись, жандарми оточували село, вилучували всіх працездатних і везли їх під конвоем до м. Рівного. Тут до відправки мобілізованих розміщали в казармах. Збірним пунктом була казарма-блок № 51.

Бюро праці організувало каральний табір, начальник якого Крігер мав у своєму розпорядженні поліцаїв і жандармів. В цьому таборі містились люди, що спізнались або зовсім не з'явилися на роботу. Їх приводили під конвоем з дому або ловили на вулицях під час перевірки документів і замикали в погребі, де вони просиджували цілими днями.

За неповними даними, тільки з 10 районів центральної і південної Ровенщини німці вивезли на фашистську каторгу в Німеччину 11 тисяч юнаків і дівчат; з Людвипільського району — 2586, з Костопільського — 1347, з Демидівського — 1500.

Тільки з північних районів області, де успішно діяли партизани, німці не змогли вивезти навіть незначної частини наміченого контингенту. В жовтні 1942 року парти-

зани довідалися, що поліція збирається відправити з двох районів на станцію Удріцьк 250 чоловік молоді. Партизани зробили засідку. Допустивши вози на невелику відстань, вони дали кілька залпів угору. Охорона розбіглась. Мобілізовані стояли нерішуче.

— Куди їдете? — спитали партизани.

— Нас забирають в Німеччину! Рятуйте! — почали благати мобілізовані.

— Ви вільні! — сказав командир загону тов. Місюра. — Скажіть німцям, що партизанський загін імені Ворошилова не дозволяє вам їхати в Німеччину.

Палко дякували юнаки і дівчата. Більшість юнаків тут же записалися в партизанський загін.

Люди, вивезені в Німеччину, переживали там тяжкі муки: вмирали від холоду й голоду, від надсильної праці, терпіли страхітливі знущання. Про страждання їх розповідають ті, кому пощастило залишитись живими. От що розкаже дівчина-українка Олена Прач:

— Нас загнали у двір старого заводу, обгородженого високим муром, обведеним колючим дротом. На вежі стояли вартові. Коли нас виводили з вагона, 6 чоловік втекло. Їх спіймали і через два дні привели в табір. На них страшно було дивитись, такі вони були побиті. Нас усіх поставили в один ряд, і втікачів розстріляли перед нашими очима.

— З свого маєтку прибув один поміщик-німець, — додає дівчина, — і почав оглядати нас, як м'ясник худобу. Він сказав: „Такі худі люди мені не потрібні, я беру тільки кремезних дівчат“. Нами торгували два тижні. Розмовляти не дозволяли, годували смердючою юшкою, давали на день 150 грамів хліба. Люди почали хворіти й умирати. Мені пощастило вибратися зза колючого дроту, і я втекла.

Не тільки знущаннями і звірствами „уславились“ фашисти — ці рабовласники ще й торгували людьми. На початку серпня 1943 року вони привезли на станцію Рівне радянських дітей, відібравши їх у батьків, і вивісили оголошення: „Прибули діти віком від 2 до 7 років. Можна купити. Ціна від 2 до 10 марок“.

Гітлерівці вивозили не тільки працездатне населення. Всіх страхіть німецької каторги зазнали також тисячі літніх людей.

— 14 січня 1944 року, — розповідає Андрій Семенович Мантика, житель міста Рівного, — німці прийшли до нас і, не зважаючи на мої 67 років, посадили мене разом з

іншими стариками на машину й вивезли в Люблін. Працювати нас змушували день і ніч. Навіть курити не давали. В нашому таборі сталося таке: один хлопець, перевозячи овочі, поклав у кишеньку дві сирі картоплини, а третю почав їсти. Помітивши це, охорона мало не на смерть побила хлопця. Я знаю також випадки, коли людям, які взяли щось з продуктів, німці проколювали вени, випускали кров, а потім ще живих кидали в казан.

* * *

До війни Рівне було одним з найбільших торговельно-промислових центрів Західної Волині. Швидко зростало місто, життя буяло. В Рівному налічувалось до 50 тисяч чоловік населення. Тут була промисловість, культурні заклади, школи, театри, лікарні, бібліотеки, музеї, магазини, їдальні.

За два з половиною роки окупації німці знищили все, що було зроблено протягом десятиліть і особливо за роки радянської влади. Вони вивезли до Німеччини устаткування промислових підприємств, експонати музеїв, книги, знищили 5 хлібопекарень, 2 цукеркові фабрики, миловарний завод, макаронну фабрику, 2 шіткові фабрики.

Відступаючи з Рівного під натиском Червоної Армії, німці зняли на електростанції цінні частини. Вивезли 5 пожежних автомашин з цистернами, обладнання пошти, телеграфу, телефону і радіомережі, з залізничного парку — всі паровози і вагони; спалили вантажні рампи і складські приміщення, знищили запаси вугілля, 845 житлових будинків та споруд промислового характеру, 2 готелі, 24 їдальні і ресторани, пограбували і зруйнували 83 магазини, 5 цегельні, 2 кондиторські й 2 ковбасні фабрики. Зруйнували церкви і костьолови, зіпсували 40 кілометрів лінії зовнішнього освітлення і зв'язку, залишили місто без світла і без води.

До війни в Рівному було 18 шкіл, де навчалось 7 тисяч дітей. При німцях працювала лише одна школа для дітей „фольксдейче“.

Міська бібліотека, яка мала близько 50 тисяч книг, була закрита, а книги всі вивезені в Німеччину як сировина для паперових фабрик. З 10 пам'ятників мистецтва і культури зруйновано 9, а один пошкоджено. Один з двох міських театрів на 500 глядачів був перетворений на склад пограбованого німцями майна, а устаткування театру розкрадено.

Театри і кіно були доступні тільки німцям, а для населення відкривалися лише тоді, коли окупанти вважали це потрібним в цілях пропаганди.

Німці свідомо поширювали в місті епідемії: вони зруйнували лазні, розгромили миловарний завод.

До війни Рівне потопало в зелені. В місті було понад 32 га деревонасаджень. Німецькі варвари вирубали дерева, знищили сади і парки, намагаючись якнайбільше шкодити нашому народові. Не впізнати було Рівного після вигнання загарбників.

У Корецькому районі, Ровенської області, німці знищили понад 900 господарств, а в районному центрі зруйнували половину житлових приміщень. В Олександрійському районі зруйнували електростанцію, олійний завод, 2203 сільськогосподарські приміщення, 1237 житлових будинків.

Німецькі варвари дощенту спалили великі села, як от: Дубровськ і Серники, Борове і Степангород, Гута Степангородська і Золоте, Сварицевичі, Лютинськ, Перекалля, а також районні центри — Морочно, Людвипіль, Висоцьк, Демидівку, Червоноармійськ і Сарни.

У вересні 1943 року в село Глинки вдерся загін есесівців. Навколо села став цеп німецьких солдатів із черепами на руках, поліція і танки. Село було оточене. Люди марно намагались вирватися з цього смертельного кільця. Гітлерівці почали грабувати мирне населення. Вони ходили по дворах і забирали хліб, худобу, коней, вози, одяг та різні речі. У селянина І. В. Хоменка відібрали хліб, свиней, одяг і навіть кухонне начиння. У В. І. Дем'яненка забрали збіжжя, кабана, одяг і взуття. Селянку М. Михальчук затримав на вулиці німець і стягнув з неї чоботи — „буде для фрау хороший подарунок“.

— Одного ранку, — розповідає житель села Глинки С. Підгаюк, — гітлерівці вигнали на майдан усіх жителів і прилюдно розстріляли 24 чоловіка; після того підпалили 30 будинків і почали грабувати хліб, худобу та одяг.

Такої ж долі зазнали мало не всі села Ровенської області. Немає жодного населеного пункту, що його не пограбували б гітлерівські бандити.

В 6 районах Ровенської області — Гощанському, Здобуновському, Корецькому, Ровенському, Сарненському і Турчинському німецько-фашистські грабіжники відняли у жителів 14 тисяч коней, до 20 тисяч голів великої рогатої худоби та 23 тисячі голів дрібної худоби.

Документи і факти, зібрані Надзвичайною Державною Комісією по розслідуванню німецьких злочинів у Рівному і в Ровенській області, повністю викривають підлі діла фашистських катів. Розповіді свідків про тяжку німецьку неволю є обвинувальними актами, які викривають мерзенну діяльність німецьких бандитів.

І фашистські варвари стануть перед судом народу. Вони будуть змушені дати відповідь за масове винищення радянських людей, за руйнування наших міст і сіл, заводів і фабрик, за знущання і катування, за сльози і кров нашого народу, за смерть матерів, батьків, дітей.

На суд прийдуть чоловіки і жінки, старики і діти. Прийдуть на милицях інваліди цієї війни, розпочатої людожером Гітлером, прийдуть тисячі калік і сиріт. І мерці — жертви фашистського терору — підведуться, прийдуть на цей суд і проголосять свій вирок над німецькими злочинцями: „Смерть німецьким звірям!“

БОРІТЬБА НАСЕЛЕННЯ ПРОТИ НІМЕЦЬКИХ ЗАГАРБНИКІВ

Напад гітлерівської Німеччини на нашу Батьківщину підняв радянський народ на боротьбу з загарбниками. Трудящі Ровенщини відгукнулись на заклик товариша Сталіна від 3 липня 1941 року про створення партизанських загонів і диверсійних груп у тилу ворога. Партизанський рух охопив усю окуповану німцями територію.

Група комуністів залишилась у Рівному на підпільній роботі в німецькому тилу, щоб організовувати з населення партизанські загони. Серед цих комуністів були вчителі Новак, секретар Клесівського райпарткому Совін та ін. Новак у жовтні 1941 року створює основне підпільне ядро, що керує організаціями в Рівному, Тучині, Гощі і Деражному. Радянські патріоти пішли у підпілля, чинили диверсії в тилу у німецьких розбійників, видавали антифашистські листівки.

Комсомолец Олексій Асоскало, житель села Хочим, Висоцького району, в серпні 1941 року створив з активістів підпільну організацію в 16 чоловік. Зібравши гроші на придбання зброї, комсомольці через селян купили в німців 2 гвинтівки, 7 гранат та 840 патронів. Організація допомагала бійцям Червоної Армії, які виходили з

оточення, готувалась до збройних виступів. Група Асоскало поширювала листівки і відозви до населення, закликаючи його не віддавати своїх дітей у Німеччину. І молодь тікала в ліси, вливалась до партизанських загонів.

В Дубровицькому районі селянин Олександр Кринько у вересні 1941 року залучив до підпільної роботи Анатолія Главинського, Зосю Гладку, Івана Янківського та Федора Маслюка. Група Кринька також провадила широку агітацію серед населення найближчих районів. Німецько-українські націоналісти почали стежити за діями дубровицьких підпільників, і націоналістична банда за їх доносом убила Олександра Кринька. Проте, група продовжувала свою роботу. Керівництво нею перейшло до Федора Маслюка.

В березні 1942 року особливо посилюються репресії, і радянські активісти йдуть у партизани.

Партизанський рух у Ровенській області розгорнувся з кінця 1941 року в північних лісисто-болотяних районах. Під керівництвом підпільного обкому партії він ширився і зростав. На 5 лютого 1944 року створилась понад 10-тисячна армія радянських партизанів.

Ні вдень, ні вночі народні месники не давали спокою ворогові. Не шкодуючи своїх сил і самого життя, партизани сміливо пробиралися болотами й кущами Полісся до німецьких об'єктів. Їх нальоти викликали серед німців розгубленість. Як свічки, спалахували німецькі фільварки з запасами хліба і худобою; на воротах фільварків вішали партизани управителів — фон-ріхтерів і шнапке. В комендатурах та управах вибухали гранати.

Не зважаючи на переслідування й облави, партизанський загін Попова з квітня по вересень 1942 року знищив дві поліційні дільниці в с. Невелі та Дольських хуторах, Морочновського району, спалив завод амоніакового спирту і два мости через Дніпро-Бузький канал. Розігнавши охорону, партизани розгромили 6 маєтків, в полум'ї яких згоріли тисячі тонн збіжжя і сотні голів худоби, що їх німці мали вивезти в Німеччину.

З сіл, де діяв загін, населення не дало німцям жодного центнера хліба, м'яса та інших продуктів, не пустило жодної людини на фашистську каторгу в Німеччину. Організуючи засідки, партизани забили 12 німців, 10 поліцаїв, знищили на вузькоколіїсці паровоз. В 10 селах Морочновського району розбито молочарні й крамниці, а все, що було в них — сіль, сірники тощо, — роздано населенню. Партизани провадили збори селян, де розповідали про

обстановку на фронтах і викривали німецько-фашистську брехню. На друкарській машинці друкувались і поширювались серед населення сотні антифашистських листівок. Маючи радіоприймачі, загін завжди діставав свіжі повідомлення з Великої землі.

Народ бачив сміливі й відважні дії народних месників і всіляко їм допомагав.

Одного разу командир Попов прийшов з партизанами в с. Нобель. Селяни запросили його обідати і розповіли, що в селі зараз обідає поліцай. Попов пішов до нього на квартиру і забив поліцаю. Селяни відразу ж ретельно заховали труп, а поліції повідомили, що її працівник пішов у партизани.

Директор Ковельської МТС тов. Собесяк (Макс) і голова Гривенської сільради, Камінь-Каширського району, тов. Коніщук (Крюк) створили партизанські групи й організували свою агентуру серед населення. Вплив цих груп поширювався на всі навколишні села.

Для своїх стоянок партизани завжди вибирали непрохідні хащі, болота, осторонь від великих шляхів та людних сіл, де були гарнізони противника. Крім того, для ще більшої конспірації загони часто міняли місце свого перебування, ретельно контролювали всі навколишні шляхи, підтримували безперервний зв'язок з ближчими селами. Жителям було заборонено ходити по лісах, тому зв'язківці з'являлися для повідомлень в умовлене місце. В кожному селі було кілька зв'язківців, але вони не знали один одного, так само не знали й місць інших явок, крім своєї. Зв'язком і переговорами керувала звичайно одна особа, підлегла командирові. Нових людей приймали до загону тільки після того, як вони виконають кілька завдань командування загону. Партизани завжди діяли раптово і швидко, переважно вночі. Симпатії місцевого населення до партизанів дедалі зростали, хоч німці люто карали за зв'язок з ними і за допомогу їм.

Одного разу на хутір Семаховичі командир Сергій (майор М. С. Корчев) з двома бійцями прибув до зв'язківця Солов'я. Останній повідомив, що в сусідньому хуторі Горіличі відбувається весілля, де гуляє комендант морочновської поліції та поліцай дільниці. Несподівано вскочивши в будинок, Сергій з бійцями роззброїв поліцаїв і тут таки у дворі розстріляв їх. Довідавшись про знищення двох німецьких катів, які призначили до вивезення в Німеччину 160 чоловік

молоді з села, люди пройнялись ще більшою повагою до народних месників.

7 вересня 1942 року німці відрядили з Пінська, Камінь-Каширська і Сарн для „очистки“ лісів північно-західної Ровенщини 3 500 каральників. Оточені загони Попова і Сергія протягом 10 днів шукали виходу з кільця. Знайшовши місце, охоронюване тільки трьома мотоциклістами, і знищивши їх, загони вийшли в ліси Висоцького району. Виходячи з кільця, партизани розбили поліційну дільницю Сварицевичі, спалили зерносклад на 1 000 тонн збіжжя і знищили в Бутівських хуторах 6 німців. Перейшовши річку Горинь, загони подались у північно-східну частину Ровенської області. В Старому Селі вони зустріли партизанську групу Сазонова, яка входила до складу білоруського партизанського з'єднання Героя Радянського Союзу Баті, що мав зв'язок з Великою землею. Ця зустріч викликала у партизанів Попова новий приплив бойової енергії: кожен знав, що він не самотній, що з ним триматиме зв'язок уся країна, яка героїчно бореться проти фашистських загарбників. Група Сазонова видала партизанам тол і навчила користуватися ним. Після того Попов із своєю групою пішов на схід у Поліську область.

Одночасно в Рафалівський район прибули для організації диверсійної роботи на залізницях групи молодшого політкерівника Насекіна з 32 чоловік і старшого лейтенанта Картухіна з 17 чоловік. Їм допомагав командир місцевої партизанської групи т. Крюк. Це з'єднання мало організовувати диверсійні акти на залізницях Брест — Ковель — Рівне, Рівне — Сарни — Лунінець, Лунінець — Пінськ — Брест.

У листопаді 1942 року для організації та керівництва партизанськими диверсійними загонами прибув у північно-східну частину Ровенської області батальйонний комісар Антін Петрович Брінський (Дядя Петя), який об'єднав і очолив до приїзду обласного штабу все керівництво партизанськими загонами і групами західно-українського Полісся.

Для організації нового загону Дядя Петя залишив на Хочинських хуторах, Висоцького району, Сідельнікова, Латишова та 5 чоловік з кулеметом від групи Сергія (М. С. Корчева). До Сідельнікова приєдналася група А. Божинського з 30 чоловік, яка пізніше виросла в бригаду Каплуна, що діяла на північному сході Ровенщини. Добре налагодивши зв'язок з місцевим населенням, сідельніковці безнастанно чинили диверсії, особливо на залізниці Лунінець — Сарни. В західній частині Висоцького району Дядя

Петя об'єднав групу Сергія з групою Місюри і створив спецзагін, якому доручено було діяти в районах Пінська, Століна, Лунінця, Володимирця, Висоцька і Морочного.

* * *

Партизанський рух щораз ширше охоплював Ровенську область, особливо її лісисту-болотяну північну частину.

В середині грудня 1942 року німці вирядили з Сарн і Рокитного в північно-східну Ровенщину каральну експедицію на 84-х машинах.

Не знайшовши там партизанів, каральники люто помстились на мирному населенні Старого Села. Вони наказали старості та священникові скликати всіх жителів до церкви. Коли церква переповнилась народом, німецькі звірі замкнули її і разом з людьми спалили. Решта людей, що не прийшли до церкви, були вбиті по своїх хатах і спалені разом з усім селом. Так загинуло понад 700 стариків, жінок і дітей Старого Села.

Розправи над населенням відомі кожному селу. В Сваричевичах, Бродниці та Буткові, Висоцького району, селяни, зв'язавшись із партизанськими загонами, організували місцеву самооборону від німців. В січні 1943 року на території Ровенської області було понад півтори тисячі партизанів, на 40 процентів озброєних мисливськими рушницями, обрізами, револьверами і гранатами. Партизани вже мали великий досвід боротьби. Прекрасне маскування, надійний зв'язок і добре поінформована розвідка робили їх невловимими; раптовість, швидкість дій і безмежна сміливість сприяли успішному здійсненню їх задумів.

У січні німці організували велику облаву на партизанське з'єднання Дяді Петі, бажаючи одним ударом ліквідувати цей загін. Для цього з Камінь-Каширська, Пінська і Маневичів було кинуте для оточення партизанів і прочистки лісу загін кількістю до тисячі гітлерівців і поліцаїв. Але, довідавшись заздалегідь з перевірених джерел про наступну облаву, партизани зірвали її, перейшовши в інше місце.

Другу експедицію німці вирядили в лютому 1943 року в Клесівський район, де біля с. Чабель діяла група Юдіна із спецзагону полковника Медведєва. Під тиском переважаючих сил противника партизани відійшли, висадивши на мінах чимало німців.

Наприкінці січня 1943 року в північну частину області прибув від партизанського командира, генерал-майора Сабу-

рова з Житомирської та Поліської областей 9-й партизанський батальйон, яким командував Іван Пилипович Федоров (Ровенський), колишній начальник райвідділу НКВС Морочновського району.

В с. Золотому, Висоцького району, Федоров зустрів загін Сергія (М. С. Корчева) і спільними силами вони (не зважаючи на те, що поблизу, в Дубровиці, було до 600 німців) розгромили спиртовий завод у Воробині. Після того батальйон розгромив гарнізони противника в Городному, Желкінях та Морочному.

В цей час німецьке командування кинуло для ліквідації з'єднання Сабурова кілька добре озброєних фронтових дивізій. Однак, їм не вдалось оточити і розгромити партизанів. Маневруючи в ліисто-болотяних масивах численними загонами, сабуровці збивали з пантелику противника, завдаючи йому відчутних ударів. В с. Храпунь загін „За Батьківщину“ протягом двох діб вів бій з каральниками, виконуючи наказ командування битися за кожную хату. На допомогу загонів прибув 8-й батальйон командира Рєви. Керовані тов. Сабуровим, загони відрізали вороже угруповання від основних сил і знищили більшу частину його. В цій боротьбі смертю хоробрих загинули командир Рєва, капітан Качура та інші товариші.

Після провалу німецьких планів Сабуров виділив під своє керівання 9-й батальйон (загін „За Батьківщину“) з 450 чоловік. Зародившись у брянських лісах і пройшовши велику школу партизанської боротьби, особливо в період рейду в Полісся, загін „За Батьківщину“ став ядром, навколо якого організовувались нові групи, що зростали кількісно і загартовувались в боях.

Ці події докорінно змінили обстановку в області. Все частіше вдавалось партизанам знищувати німецькі гарнізони по селах; гарнізони залишились переважно в районних центрах і на залізничних станціях. Вони мали вогневі засоби та оборонні укріплення.

В 1941—1942 рр. у районних центрах була здебільшого місцева поліція, озброєна тільки гвинтівками, але пізніше сюди прибуло безліч німців з кулеметами й мінометами. Збільшилось і число гарнізонів на залізницях. Посилилась охорона постів, станцій, переїздів. Вся цивільна охорона військових об'єктів була замінена німцями. На залізничних коліях і на вулицях районних центрів було запроваджено посилене патрулювання німців, поліцаїв тощо.

Проте, це не спинило народних месників, вони чинили диверсійні акти на залізницях на відстані в 100—200 кілометрів у всіх напрямках. Партизан М. І. Місюра з групою в 4 чоловіка висадив у повітря на двоколінійній магістралі Ковель — Рівне три німецьких ешелони.

Партизани здобули любов та авторитет серед населення, і воно всіляко допомагало їм. В партизанські загони йшли лікарі, вчителі, службовці. У січні 1943 року службовець Степан Полухович з Висоцька разом з кількома співробітниками прийшов працювати в загін, принісши з собою друкарську машинку. Лікар Парнас, який завідував лабораторією в Дубровиці, перейшов до партизанів, взявши з собою аптеку з цінними медикаментами.

* * *

Народним месникам довелось провадити запеклу боротьбу не тільки проти німецьких окупантів, а й проти українсько-німецьких націоналістів — пособників Гітлера, лютих ворогів українського народу. Ці жалюгідні і мерзенні найманці німецького імперіалізму з недобитків української націоналістичної організації ОУН допомагали фашистам поневолювати український народ, грабувати його і чинити криваві злочини.

Намагаючись знищити партизанський рух і придушити всякі виступи радянських патріотів, українсько-німецькі націоналісти нацьковували українське населення на росіян і поляків, щоб посіяти між ними ворожнечу і тим послабити їх.

Гітлерівці покладали великі надії на ОУН'івців-бандерівців, сподіваючись, що вони матимуть великий вплив серед українського населення. Але вони знайшли собі прихильників лише серед деякої частини населення, передусім серед куркульських елементів та різних покидьків суспільства. Широкі трудящі маси зразу розпізнали мерзенних зрадників і запродавців.

Тоді українсько-німецькі націоналісти змінили свою тактику і гасла. З наказу гітлерівців націоналісти створили націоналістичну збройну банду УПА („українську повстанську армію“). Керівники УПА виступили з провокаційним гаслом за „самостійну“ Україну, але „для них гасло „самостійної“ України — це тільки засіб, щоб розкласти Радянський Союз і віддати нашу батьківщину — Україну під панування німецько-фашистських хижаків“ (Мануїльський).

Формально націоналісти заявляли про свою начебто ворожість до німців, небажання мобілізувати для них готову продукцію та сировину, про готовість нищити склади і підприємства, які працюють для війни, нищити німецький транспорт і комунікаційні вузли, про свій намір дезорганізувати адміністративний і господарський апарат німців. Проте, не було випадків, щоб націоналістичні шахраї діяли проти своїх німецьких хазяїв — жодної бойової операції, жодної диверсії проти окупантів вони не організовували. Навпаки, вони продовжували співробітничати з ними, всіляко допомагаючи знущатися з населення, переслідувати партизанів.

На території Ровенської області організацію УПА очолював отаман Тарас Бульба (Тарас Боровець), відомий п'яниця і конокрад, в минулому — власник кам'яного кар'єру, шахрайством придбаного в населення с. Карпилівки, Рокитновського району.

На початку 1943 р. бульбівці напали на партизанську групу в Дубровицькому районі. Тоді ж вони повели наступ на один з партизанських таборів у Висоцькому районі. Підпільна група Новака, що працювала у Рівному, через переслідування німців і націоналістів змушена була податися в ліс до партизанів. Націоналісти організовували засідки на партизанські групи, що чинили диверсії на залізницях.

Сутички між націоналістами і радянськими партизанами дедалі частішали.

В січні 1943 р. партизани довідались про величезну перемогу Червоної Армії — сталінградську епопею. Успіхи Червоної Армії ще більше посилили народний партизанський рух. Партизанські загони почали поповнюватися селянами із спалених німцями сіл, військовополоненими й людьми, які опинились в оточенні, та іншими верствами населення, що зрозуміли необхідність рішуче боротися проти німців.

Щоб перешкодити розгортанню партизанського руху, німці почали в травні 1943 року через своїх прислужників посилати в партизанські загони агентуру для знищення найкращих командирів і підричників. В загін імені Богуна пробрався, як боєць, один націоналіст. Вартуючи на заставі, він застрелив командира розвідки і двох бійців. Та коли він хотів втекти, його спіймали.

З станції Маневичі від німців „втекло“ кілька поліцаїв і куховарка, якась Ліда Маляренко. Зв'язавшись з розвідкою загону Макса, вони прибули на центральну базу Дяді Петі. Маляренко почала працювати друкаркою, а решта—

бійцями в різних загонах. Зібравши деякі відомості про загони, Маляренко намагалась отруїти командира загону і втекти з одним таким „бійцем“, що був німцем, як виявилось згодом; вони були викриті і Маляренко — кримську німкеню — бійці затримали на далекій заставі.

Виконуючи своє завдання по розгортанню партизанського руху, Ровенський оперативний штаб розширював і поповнював сітку партизанських загонів. У квітні 1943 року в об'єднанні було вже 10 загонів.

При штабі об'єднання були створені політвідділ на чолі з підполковником Х. Т. Кудояром та редакція ровенської обласної газети „Червоний Прапор“ (редактор — колишній автоматник-розвідник М. Д. Зубашев).

Політвідділ і редакція розгорнули широку агітаційно-масову роботу серед особового складу загонів та серед населення. Щодня великим тиражем друкувались та розповсюджувались тисячі листівок, брошур, газет. Пізніше у з'єднанні І. П. Федорова щомісяця друкувався літературно-художній та військово-політичний журнал „Народный Мститель“, редактором якого був комісар з'єднання т. Л. Е. Кізя.

Виконуючи вказівки ЦК КП(б)У і особисто тов. М. С. Хрущова, оперативний штаб разом з політвідділом та партійним комітетом з'єднання керували всією партійно-політичною і масово-агітаційною роботою партизанських загонів. Комуністи Кізя, Біляков, Кудояр, Зубашев, Грицун, Більський, Коваленко, Безкромний, Повторенко, Юрков, комсомольці Смірнов, Соковіков та інші провели серед місцевого населення сотні мітингів, сходок, бесід, читок. Редакція часто організовувала для селян колективне слухання української радіостанції ім. Тараса Шевченка та радіопередач з Москви.

Жителі всіх сіл і районів, де діяли партизани, були в курсі міжнародних подій, добре знали про успіхи доблесної Червоної Армії, яка, громлячи фашистські полчища, з кожним днем наближалась до нас. Накази Верховного Головнокомандуючого про визволення радянських міст, української землі впливали нові сили й енергію в серця народних месників. Населення з любов'ю і пошаною зустрічало радянських патріотів — червоних партизанів, які захищали його від гітлерівських розбійників.

Німці переконались, як важко боротися проти партизанських загонів та диверсійних груп, і вдалися до хитрощів. Літаючи над лісами на літаках з радянськими пізнавальними знаками, вони розкидали провокаційні листівки. Листівки

були написані від імені „командуючого армією прориву“ і закликали партизанів готуватися до вирішального бою з німецькими загарбниками. Для цього листівки закликали дрібні групи припинити марну боротьбу, збиратись по лісах у великі загони, озброюватись, організовувати запаси харчування і вибухових матеріалів, дати населенню змогу зібрати урожай і чекати з Москви командирів та наказів для дальших дій. А от, мовляв, коли річки та озера вкриються кригою і армія прориву розпочне свої наступальні дії, тоді разом з нею йти на Варшаву і Берлін.

Партизани відразу розгадали примітивну витівку геббельсівців і продовжували далі працювати за вказівками оперативного штабу. А кількох командирів, про яких листівка писала, що вони начебто прийдуть з Москви, — партизанська розвідка спіймала і виявила, що вони були підготовлені в Берліні.

Населення партизанських зон також швидко розгадало гітлерівську провокацію. В селі Сварицевичі, Висоцького району, селяни, принісши партизанам листівку, глузували:

— Ось почитайте, як німці просять вас не воювати з ними. Видно не від хорошого життя пишуть вони такі відозви.

У квітні 1943 року поблизу села Дубровська, Морочновського району, серед лісів було влаштовано авіамайданчик для посадки літаків. Чотири наші літаки привезли автомати і гвинтівки.

Партизанські дії, які привели до ізоляції німецьких гарнізонів у Морочному, Любешеві, Сарнах і Городному, а також влаштування авіамайданчика змусили німців кинути на ліквідацію партизанів велику армію з артилерією та мінометами. Партизани, які перебували в районі Сварицевичі — Дубровськ — Канава — Вовчиці, протягом 8 днів вели впертий бій. Підкинувши резерви, німці змусили партизанів відійти. В результаті боїв каральники втратили 150 чоловік убитими і пораненими. В цей час розвідка загону ім. Богдана Хмельницького встановила, що Морочно має охорону лише з кількох поліцаїв і німців. Решта виїхала в Серники проти партизанів. Командир загону С. А. Шмат несподіваним нальотом зайняв Морочно і розгромив склади та військові об'єкти. Це було для німців цілковитою несподіванкою.

Відтоді на Рівенщині бойова діяльність партизанів розгорнулася у ширшому масштабі. В другій половині квітня 1943 року загони „За Батьківщину“, імені Кутузова, імені Суворова та імені Хрущова і об'єднання І. П. Федорова

зробили 70-кілометровий рейд в Дубровицький і Володимирецький райони для боротьби проти націоналістичних банд.

У квітні 1943 року ці ж самі загони зробили наліт на німецький гарнізон у Морочному і знищили до 20 німців та поліцаїв, серед них коменданта морочновської поліції. У відповідь на це гітлерівці кинули проти партизанів понад батальйон солдатів та поліцаїв. В селі Перекалля, Морочновського району, партизани прийняли 4-годинний бій, в якому героїчно бився загін ім. Ворошилова. Смертю хоробрих загинуло 5 чоловік і 9 було поранено. Партизани поранили начальника експедиції, знищили до 50 каральників і змусили їх відійти в ліс та зайняти оборону.

Відходячи з глибинних районів і перебираючись ближче до міст і комунікацій, німецькі загарбники ховалися в бліндажах та за колючим дротом. Але голод змусив їх робити вилазки за продуктами. Стара приказка — „на війні поросся — божий дар“ змінилася новою: „в облозі і напівздохлий кінь — харчі“.

Виконуючи наказ командування, загін імені Богдана Хмельницького блокував укріплений гарнізон німців у Морочному. Обстрілюючи містечко вдень і вночі, партизани протягом місяця не давали гітлерівцям вийти з бліндажів. Загін „За Батьківщину“ захопив обоз з сіллю та цукром, який ішов з Любешева до обложених німців у Морочному. Німці, не витримавши блокади, вночі залишили Морочно і більше там вже ніколи не з'являлись.

* * *

Дії підричних груп, з'єднань і загонів чимдалі активізувались. Партизани почали інтенсивно руйнувати промисловість. Лісну промисловість, особливо потрібну для воєнних цілей, партизани цілком зруйнували, а адміністрацію її вигнали і частково знищили. Сітка вузькоколієвок, яка зв'язувала німецькі гарнізони і становила шляхи вивозу промислової та сільськогосподарської сировини, була цілком виведена з ладу. Спиртогорілчана промисловість — 6 великих заводів, що обслуговували потреби німецьких військ, була наполовину знищена партизанами.

Загін Дяді Петі навчився на місці добувати із снарядів тротил, що успішно замінював тол, який доводилося доставляти з Білорусії. Спеціальні групи партизанів розшукували снаряди, кинуті ще на початку війни. У загоні Крюка з цих снарядів видобували вибухову речовину в грудках

вагою до 5 кг. Для висадження в повітря ешелону досить було двох таких грудок.

Безсилі в своїй звірячій злобі, не маючи змоги заподіяти щось партизанам своїми каральними експедиціями, гітлерівські розбійники почали літаками вишукувати партизанські табори з метою бомбардувати їх. Та марно.

Партизани завжди обдурювали німецьких стервятників, навмисне розкладаючи в лісі багаття оддалік від табору. На ці багаття фашистські льотчики й скидали свої бомби, більша частина яких, як правило, не розривались. Оці бомби й підбирали партизани, видобували з них вибухові речовини, а через кілька днів на німецькому тротилі чи толі підривалися німецькі ж військові ешелони, в повітря злітали склади, водокачки, мости, залізничні колії та інші військові об'єкти.

Партизани Ровенщини добували таким способом німецькі вибухові речовини і ними підривали фашистів. Тільки влітку 1943 року партизанські загони Ровенської області видобули з німецьких бомб та снарядів понад 5 тонн тротилу й толу. Сотні військових об'єктів, автомашин, танків, мостів, ешелонів ворога були підірвані його ж підривними засобами.

У червні 1943 року німці відмовилися від нічних пересувань по залізницях. Поїзди ходили тільки вдень, один по одному, через кожні 10—15 хвилин. Але партизани не розгубились і почали ночами висаджувати у повітря мости. У наслідок цього залізничні лінії Ковель—Сарни, Сарни—Ракитно, Сарни—Лунінець перестали працювати. Посилене патрулювання гітлерівців ні до чого не приводило.

Крім засідок та нічних дій, партизани мінували колію і висаджували в повітря поїзди вдень по таких місцях, де німці найменше сподівалися цього: на болотах, відкритих просторах або на стоянках поїздів. Якщо німці виявляли міну і намагались її зняти, підривники, смикнувши за шнур, підривали їх.

Диверсійні групи Медведєва доходили до Холма і Бреста. Вони підривали 6 німецьких ешелонів. На цих основних магістралях поїзди ходили протягом цілої доби. Колію пильно охороняли німці та поліцаї, які стояли на відстані 100 метрів один від одного. Крім того, по дільницях весь час ходили патрулі з спеціальними собаками. В таких умовах діяли підривники загону Дяді Петі. Ім'я Дяді Петі було добре відоме не тільки населенню Західної України та Білорусії, але й німецьким окупантам.

Коли на початку червня 1943 року Дядя Петя полетів на Велику землю, німці в Рафалівці, Маневичах, під Ковеле питали в населення: „Чи не приїхав ще Дядя Петя?“.

У липні 1943 року з'єднання партизанських загонів розгромило німецький гарнізон у Городному. Це містечко розташоване в північній частині області, в центрі шляхів з Висоцька на Пінськ, з Серників на Столін — Пінськ. Боячись дальшого просування партизанів, німці кинули в Городно понад 250 добірних своїх солдатів та офіцерів, укріпили гарнізон бліндажами, ходами сполучення і дротяними загородами.

Після ретельної розвідки партизанське командування ухвалило знищити гарнізон Городного. За наказом обласного штабу командир І. П. Федоров і комісар Кізя з 6 загонами після 36-годинного бою вибили противника з містечка і змусили його в паніці відступити під прикриттям викликаних літаків.

Першим в розташування гарнізону вскочив загін імені Ворошилова. Партизани знищили укріплення і відкрили нашим підривним групам вільний підхід до комунікацій противника. Автомашини німців, які їхали на допомогу гарнізону в Городного із Століна, партизани зустріли і розбили.

* * *

Безмежна сміливість, самовідданість, ненависть до ворога і палка любов до Батьківщини, до свого народу — основні риси народних месників. Багато винахідливості, хитрості, знання справи виявили бійці і командири партизанських загонів Ровенщини.

Ось один цікавий бойовий епізод. Під час рейду на партизанський аеродром у вересні 1943 року маршрут наших з'єднань проходив між районними центрами Висоцьк — Дубровиці. Треба було форсувати річку Горинь і залізничну колію Сарни—Лунінець, а далі пройти 150 кілометрів лісами та болотами до Лельчицького району, Поліської області.

Серйозною перешкодою стала річка Горинь. Мілка влітку, річка ця після рясних опадів восени 1943 року мала високий рівень води і швидку течію. Поблизу її безлісних заплав, на піщаних горбах, у безладді розкинулись Лютинські хутори. Грейдерний шлях, який проходить через них, на ясному тлі вересневого ранку виділявся жовтою звивистою стрічкою. За півтора кілометра на захід від хуторів починались масиви лісів, перерізаних численними болотами.

Цього ранку на узліссі розташувались два партизанські з'єднання. Палало багаття, кухарі варили сніданок. Бійці відпочивали після великого нічного переходу.

На сосновому пеньку, розклавши на колінах топографічну карту, сидів генерал. Поруч сидів під деревом його заступник по розвідці майор Корчев.

— Як ви думаєте, — спитав генерал, — чи вдасться Місьюрі до вечора збудувати міст?

— За тими відомостями, які в мене є, йому залишилося спорудити ще одну третину. Тільки я не впевнений, чи витримає переправа гармати й обози із снарядами. Я наказав розвідати запасні броди.

— Треба форсувати роботи. Німці можуть вислати із Сарн бронепоезд і військову підмогу. Передайте мій наказ про посилення розвідки.

За кілька хвилин у напрямі хуторів заокотіла часта автоматна стрілянина, яка переривалася розривами мін. Постріли наближались. Почувся кінський тупіт. Зза дерев виринув верхівець, який мчав галопом. Під'їхавши до намету, він швидко зіскочив з коня.

— Товаришу генерал-майоре, до Лютинська прибуло багато машин з німцями. Противник обстріляв наші охоронні пости і наближається сюди.

Генерал, не кваплячись, глянув на карту.

— Іване Пилиповичу! — звернувся він до І. П. Федорова. — Вживіть трьома загонами оборонних заходів. Загоном „За Батьківщину“ відріжте шлях відходу німців на Висоцьк. Решті сил спалити машини противника. Групу німців знищити.

А табір уже був у цілковитій бойовій готовості. По канаві, яка проходила вздовж узлісся, бійці залягли в оборону. Коноводи під вогнем противника виводили коней з пасовища. Німці наближались до лісу. За їхніми даними (як потім розповіли полонені німці), на Лютинських хуторах спинився загін партизанів чисельністю до 50 чоловік і серед них генерал.

Гебітскомісар м. Століна і його помічник Ляндвїрт вирішили особисто знищити партизанів. Вирядивши для цього колону в 300 чоловік добірних жандармів та есесівців, вони з цілковитою впевненістю в успіху виїхали в експедицію. Попереду на легковій машині їхав гебітскомісар. За ним на вантажних машинах — солдати. Каральники були у веселому настрої. Деякі з них перед походом осушили чимало пляшок вина. Сивий з обрзклим обличчям Ляндвїрт насвисту-

вав марш „Велика Німеччина“, розмовляючи з гебітскомісаром про погоду. Біля перших будинків Лютинська німці помітили трьох озброєних чоловіків. З ходу обстрілявши їх, гітлерівці в'їхали в центр хуторів, переслідуючи партизанів, які відходили до лісу. Захоплені гонитвою, німці не помітили, як осторонь, за горою, „осідлавши“ шлях на Висоцьк, окопувався партизанський загін „За Батьківщину“.

Розташувавши бійців так, щоб можна було відкрити перехресний вогонь, командир Новіков спокійно чекав розв'язання завдання.

За сигналом І. П. Федорова від канави, в лоб німцям, кілька загонів відкрили вогонь. Не сподівавшись цього, німці збентежено спинились, але, отямившись, кинули весь свій вогонь на узлісся.

План партизанів — повернути до себе всю увагу німців — цілком удався. Каральники і на думці не мали, що їх лівий фланг відрізано глибоким обходом на оточення.

Слідом за пострілами з гармат партизани кинулися в навальну контратаку. Зав'язався зустрічний бій. Німці запалили хати. Клуби диму оповили хутори. Вибиваючи противника з населеного пункту, партизани погнали його назад по шляху на Висоцьк. Гітлерівці поспішили до машин, але тут загін „За Батьківщину“ відкрив ураганний рушнично-кулеметний вогонь. Німці розгубились і в паніці бігали по полю, а партизани в упор розстрілювали їх і забирали трофейну зброю. Командир роти загону ім. Суворова тов. Ширяєв тяжко поранив гебітскомісара, який їхав полем у легковій машині, а Ляндвірта, що біг до машини, убив з кулемета. Бій тривав дві години. Німці залягли в канаві при дорозі. Зайшовши з флангу, загін ім. Суворова довів боротьбу до кінця. 109 німців було вбито, 59 поранено, 3 взято в полон, решта в паніці розбіглися.

Надвечір гітлерівці знову приїхали до Лютинська на 21 автомашині, але вже не за реваншем, а з метою забрати трупи своїх солдатів. Вони вважали, що партизанів уже немає. Ідучи двома колонами з Дубровиці і Висоцька, німці зустрілися з загonom ім. Суворова та одним взводом загону ім. Ворошилова. Одержавши наказ командування про відхід, партизани звели колони німців на бій одну проти одної. 40 хвилин тривала стрілянина в нічній пітьмі, пронизуваний тільки загравою пожежі. Німці не догадувались про витівку партизанів. Зрозумівши, нарешті, свою помилку вони поквалливо навантажили трупи на машини і відступили.

Організувавши переправу, партизани продовжували свій рейд.

Другим яскравим прикладом партизанської винахідливості є наліт загону Мерківського на німецький гарнізон у Рокитному.

В Ровенській області виявилась гостра нестача солі. Місцеве селянство вже звикло обходитися без солі і вживало натомість добрива. Партизанські загони також іноді лишалися без солі. Знаючи, що в Рокитному є німецька обмінна база, Мерківський вирішив менш як з сотнею людей та легким ручним озброєнням виступити проти 650 німців, які мали 6 батальйонних мінометів і 16 кулеметів. Треба додати, що німці укріпилися в бліндажах. На стороні Мерківського була тільки одна перевага — можливість вільно маневрувати.

Точно у визначений час партизани підійшли до околиці Рокитного і почали займати позиції, намагаючись скувати гарнізон противника і зробити його нерухомим. Мерківський дав кожному молодшому командирові конкретне завдання, як і де саме сковувати противника. План операції був простий: створити враження, нібито на німців наступає велике з'єднання, яке поставило своїм завданням знищити залізничну станцію і висадити в повітря міст.

Половину людей, дрібними групами по 8—10 чоловік, розмістили поблизу укріплених пунктів противника і дали їм завдання: рівномірно, з різних боків, змінюючи місце свого розташування, коротким вогнем обстрілювати противника і змусити його чекати штурму.

Водночас друга частина повинна була захопити базу, навантажити обоз і вивезти її. Розрахунок був правильний: німці засіли в своїх укріпленнях і тривожно чекали штурму. У них створилося враження, що наступ веде щонайменше 2—3 тисячі чоловік. Партизани захопили базу без втрат і майже 3 години розвантажували її. Глибока тиша ночі відбивала команду людей, які вивозили з бази сіль, цукор та інші продукти:

— Артдивізіон, розгортайся вправо!

Або лунали вигуки:

— Де зв'язківець другого батальйону Ковпака? Чому батальйон так повільно підходить?

На другий ранок ніхто не міг переконати німців, що наліт на Рокитно зробила група у 80 чоловік, а не тисячна армія з гарматами.

Обоз ішов з Рокитного дуже перевантажений. По дорозі його частково розвантажили, роздавши сіль населенню.

Ровенські партизани не тільки громили німецькі гарнізони або підривали ворожі комунікації, але брали також спільно з Червоною Армією участь у фронтових боях. Наприклад, у січні 1944 року партизанське з'єднання І. П. Федорова, зустрівши під Рівним розвідку Червоної Армії, почало діяти спільно з нею. Не чекаючи підходу наших головних сил, І. П. Федоров з загонами „За Батьківщину“, ім. Чапаєва та з розвідкою оточив військові частини німців у Деражному і після впертого бою зайняв районний центр; при цьому знищено 190 гітлерівців і захоплено великі трофеї.

* * *

В системі партизанських і диверсійних загонів у Рівному та прилеглих до нього районах активно працювали й радянські підпільники. Під керівництвом комуністичного підпільного ядра ще з перших днів німецької окупації були створені осередки і групи, які видавали антифашистські листівки, вели військову і агентурну розвідку. В міру наближення Червоної Армії радянські патріоти приступили до збройної боротьби.

Коли радянські війська зайняли місто Житомир, серед німців, що проживали в Рівному, почалась паніка. Службовці писали рапорти про відпустки і хвороби, солдати й офіцери у листах жалілись сім'ям, як тяжко служити у війську. Поїзди не встигали евакуювати всіх охочих їхати на захід. Одночасно німецьке командування кидало на фронт нові поповнення. Ровенський вокзал був переповнений.

Партизани знали це.

І от одного дощового осіннього вечора центральною вулицею їхав віз. Сільський дядько голосно підганяв коней. На возі, загорнувшись у плащ, сидів на чемодані інтелігентний громадянин. Обабіч тротуару поспішали в напрямі вокзалу німецькі офіцери і службовці. Багато з них несли клунки, чемодани, скриньки. Побачивши віз, кілька німців підскочили і закричали візникові: „Хальт, русі!“ Один з них схопив автомат. Коні спинились. Пасажира почав люб'язно приймати речі, які йому подавали.

— Прошу, панове, сідати, — сказав він польською мовою.

Незабаром під'їхали до станції. Перед нею на Уланській вулиці розташувалася колона гітлерівців. Вартові, що охо-

роняли вокзал, підозріло вдивлялися в перехожих. Однак, на пасажирів, який ніс разом з німцями чемодан і клунок, ніхто не звернув уваги. Підійшовши до двох носіїв, він наказав нести всі речі до офіцерського залу. Німці сухо подякували пасажирів, і він, чемно розкланявшись, вийшов із залу. Його чемодан, повний вибухових речовин, стояв, непомічений офіцерами, під лавкою. Навколо лежало безліч речей. А німці прибували з міста. Від Ковеля один по одному підійшли два ешелони. Німецькі солдати бігали по перону.

І раптом... Серед нічної тиші станцію струсонув страшний вибух. Зчинилася паніка. З вигуками: „партизани!“ німці кинулись від вокзалу. Стогін пораниених змішався з лементом втікачів.

— Бомба, рус авіація! — кричали німці.

Затріскотіли пістолетні постріли й автоматні черги. Гітлерівці кинулись на Уланську вулицю. Помітивши юрбу, яка безладно розсипалася, колона, що стояла на вулиці, відкрила по ній вогонь, гадаючи, що це наступають партизани. Зав'язався бій, який тривав півгодини. Внаслідок цієї акції, вчиненої підпальником С., був убитий 71 гітлеровець, вмер від ран 41 і було легко поранено 43.

Так мстились за горе та муки країни найкращі сини радянського народу. Перемоги Червоної Армії на фронтах вселили в них впевненість в остаточному визволенні нашої Батьківщини від німецьких розбійників. Народні месники посилили боротьбу і наводили страх та паніку на гітлерівців і їхніх посіпак.

20 листопада 1943 року. 5 годин вечора. В ідальні поблизу залізниці грілись і вечеряли німецькі солдати й офіцери. За кухлями пива лунали голосні розмови й пісні. Дим тютюну висів у повітрі. Метушились офіціанти біля столів, не встигаючи задовольняти вимоги клієнтів.

У дверях ідальні спинився громадянин. Кинувши оком на присутніх, немов відшукуючи когось знайомого, він вийняв спід синього пальто протитанкову гранату. До неї було прив'язано багато довгих цвяхів. Громадянин (підпальник тов. Ш.) з силою кинув її в німців. Пролунав вибух. Тов. Ш. вискочив на вулицю. Перед ним виринуло два гестапівці. Не давши їм промовити й слова, він схопив одного з них за руку і різко крикнув:

— Що таке?

Замість відповіді гітлерівці кинулись тікати, думаючи, що їх хочуть затримати. Незабаром на місце вибуху при-

були три машини і забрали 7 вбитих та 11 поранених фронтів.

У відповідь на дії народних месників німці в Рівному щодня робили трус по квартирах населення. Однак, більшість підпільників мали німецькі документи таємних працівників „СД“ та поліції і ходили в німецькій уніформі. Гітлерівцям вдалося декого спіймати. Не маючи фактів для обвинувачення, намісник України Кох наказав судді Функу розправитися з арештованими. Йшло чергове засідання суду. Однорукий Функ—суддя для України—урочисто читав вирок. Його виголосене обличчя було збуджене.

— За замах на новий порядок, створений на Україні фюрером та німецькими збройними силами,—проголосив він,—засуджуються до страти через повішення...

П'ятеро в'язнів, серед яких були жінка і молода дівчина, мовчки вислухали вирок. Функ наказав ад'ютантові зібрати папери. В залі підвівся з стільця юнак у формі німецького гауптмана. Він підійшов до стола судді:

— Одну хвилину, пане Функ,—сказав він голосно німецькою мовою, пронизуючи суддю поглядом, сповненим вогненної ненависті.—Ось маєте за кров народу!—закінчив він, вихопивши пістолет. Пролунали три постріли. Немов підкошений, упав Функ на крісло. Приголомшені судді, охорона і публіка остовпіли. А „гауптман“ з непорушною холонокровністю вийшов із залу, не затриманий ніким. Перед будинком суду стояла машина з гестапівцями, але, хоч жандарми і чули постріли, вони не зрозуміли нічого. „Гауптман“—тов. Г., відразу сів у легкову машину з шофером-партизаном К. і спокійно поїхав. Гонитва почалася за півгодини, а тим часом „гауптман“ і його шофер вже спокійно снідали в партизанському загоні.

Велика була радість населення, коли воно довідалося про смерть кривавого ката.

Одного осіннього дня 1943 року до будинку, де жив німецький генерал фон-Ільгенс, під'їхав лімузин. З нього вийшли два фашистські „службовці“ рейхскомісаріату України в супроводі елегантно вдягненого офіцера. Розкривши срібний портсигар, офіцер почастував супутників дорогими сигаретами. В приймальні генерала сидів його охоронець. На запитання офіцера, чи вдома генерал, охоронець шепнув, показуючи на його кабінет: „Сидить, заходьте сміливо“.

Офіцер ввічливо постукав у двері:

— Заходьте!—відповів генерал.

Відвідувачі ввійшли. Біля столу сидів високий худорлявий німець з короткими рудими вусами.

— Прошу сідати,— сказав він, показуючи на крісло.

— Волею українського народу і з наказу партизанського штабу ви в полоні у радянських партизанів!— сказав офіцер, поклавши пістолет на стіл перед собою.— Вдягайтесь!

Генерал скочив, простяг руку до кобури, але офіцер очима вказав йому на пістолет. Фон-Ільгенс знітився, забурмотів щось незрозуміле. „Службовці“, роззброївши генерала, і заткнувши йому хусткою рот, провели його до машини. Він почав опиратись і, викинувши хустку з рота, закричав: „Хільфе! Хільфе!“ На шум підійшли два гестапівці. Один з них звернувся до „офіцера“ і спитав, що сталося. „Офіцер“, тов. Г., який прекрасно володіє німецькою мовою, пояснив, що вони спіймали бандита у формі німецького генерала.

— Прошу засвідчити це в „СД“,— сказав тов. Г., пропонуючи сісти в машину. Німці почали відмовлятись, але офіцер змусив одного з них сісти. На нього вмиль наставили два пістолети. Гестаповець мовчав. Партизани поїхали в потрібному їм напрямі.

Крім цих та інших актів, народні месники Рівного знищили 29 офіцерів на їх власних квартирах.

Народ мстився — кров за кров!

Такі факти не були поодинокі. Історія партизанської підпільної боротьби на Ровенщині знає тисячі прикладів індивідуального і масового героїзму, виявленого в боях з німецькими загарбниками.

Підсумки цієї боротьби говорять самі за себе. За два з половиною роки ровенські партизани пустили під укіс понад 600 німецьких ешелонів. Якщо ці ешелони витягти в одну лінію, вони становитимуть 18 кілометрів. За 1942—1943 роки партизани вивели з ладу всі вузькоколійки, знищили 160 залізничних і шосейних мостів, висадили в повітря і розібрали до 70 кілометрів залізничної колії, знищили понад 160 кілометрів телеграфно-телефонного зв'язку. У взаємодії з іншими з'єднаннями, ровенські партизани розгромили 13 великих гарнізонів противника. В 25 районах було знищено всі сільські поліційні дільниці, всі сільські управи.

Противник зазнав від партизанів Ровенщини великих втрат в живій силі: близько 30 тисяч гітлерівців було вбито і поранено.

Дії народних месників приголомшували фашистів. Окупанти повсякчас тремтіли з жаху. Намісник Гітлера на Україні — гауляйтер Кох не мав ні хвилини спокою, боячись потрапити до рук партизанів.

Німецькі солдати, яких посиляли на боротьбу з партизанами, говорили: „Краще йти на фронт, ніж у тилу воювати з партизанами, бо вони в полон не беруть і пощади не дають“.

Гітлер змушений був зняти з фронту для охорони своїх важливих об'єктів на Ровенщині понад 35 тисяч чоловік.

Величезні успіхи партизанської боротьби та підпілля на Ровенщині, як і по всій Україні, були досягнуті в наслідок безмежної любові радянських патріотів до своєї матері-Батьківщини, до великого вождя трудящих любимого Сталіна. Ми ні на хвилину не забували сталінського заклик: „До вас звертаюсь я, друзі мої!“, що пролунав по всій радянській країні.

Микита Сергійович Хрущов, найближчий соратник і учень товариша Сталіна повсякденно стежив і піклувався про життя українських партизанів, практичними вказівками, теплими привітаннями з приводу блискучих перемог партизанів допомагав у боротьбі проти заклятого ворога.

За рішенням ЦК КП(б)У, з ініціативи тов. М. С. Хрущова у червні 1943 року в глибокий тил ворога до червоних партизанів на літаках прибули секретар ЦК КП(б)У тов. Д. С. Коротченко, начальник Українського штабу партизанського руху тов. Т. А. Строкач та інші представники партії й уряду Радянської України.

Велику кількість озброєння, боєприпасів та іншого військового спорядження привезли вони нам. Партія й уряд послали своїх представників перевірити на місці життя і бойову діяльність українських партизанів, дати практичну допомогу в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників. Тепло вітали народні месники дорогих гостей. Їх перебування у партизанів було ознаменовано новими бойовими подвигами в ім'я Батьківщини, в ім'я Маршала Перемоги — великого Сталіна!

У подяку за велику допомогу, за піклування народні месники провели кілька видатних бойових операцій по розгрому німецьких гарнізонів. Тоді ж у червні 1943 року понад 250 кращих героїв - партизанів і партизанок одержали високі урядові нагороди — ордени та медалі Радянського Союзу. День вручення нагород перетворився для нас на

урочисте свято. Разом з партизанами святкувало й населення всіх сіл, де перебували партизани. Народ і партизани — ця єдина сім'я радянських патріотів — славили партію, уряд і великого Сталіна, які в найтяжчі хвилини гітлерівської неволі з'являлись на допомогу відважним народним месникам.

Завдяки регулярному повітряному сполученню тисячі партизанів листувалися з тилом радянської країни і посиляли своїх представників в Український штаб партизанського руху.

За відвагу і героїзм, за зразкове виконання завдань командування понад 2100 партизанів і партизанок Ровенщини нагороджені орденами та медалями Радянського Союзу.

Серед нагороджених відомі імена відважних командирів партизанських з'єднань тт. І. П. Федорова, М. В. Таратути, Героїв Радянського Союзу полковника Брінського, полковника Медведєва, старшого лейтенанта Гресюка, командирів загонів Максима Місюри, Івана Новікова, Сергія Санкова, Михайла Наделіна, Івана Гришина, Степана Шмата, Василя Кабанова, Степана Герашенка, Івана Конча, Олексія Шитова, Івана Радька, Георгія Картухіна та ін. Відомі ровенцям також імена прославлених героїв-диверсантів Миколи Орлова, Дмитра Чечені, Петра Козлова, Карпа Гончарова, Олексія Асоскала, Степана Коваленка, Більдюкова, Василя Максимова, Кривишка, Георгія Петрусьова та ін.

Наш народ ніколи не забуде славних бійців та командирів товаришів Качуру, Рєву, Болву, Білякова, Мільтова, Луца, Анохіна та ін., які загинули в боротьбі проти німецьких окупантів за честь і незалежність нашої Батьківщини.

ВІДРОДЖУЮТЬСЯ ГОСПОДАРСТВО І КУЛЬТУРА

5 лютого 1944 року частини Червоної Армії визволили Рівне від німецько-фашистських загарбників, при чому ровенські партизани подали їм велику допомогу. Населення міст і сіл з невимовною радістю і хвилюванням зустріло своїх визволителів. Назустріч нашим частинам вийшло все населення — жінки, старики, діти. Після двох з половиною років німецького ярма народ, нарешті, зітхнув на повні груди.

Відступаючи, озвірілі фашисти зруйнували багато промислових підприємств, будівель, пограбували культурні заклади. Однак, їм не вдалось цілком знищити місто.

Гуркіт артилерійської канонади відходив щораз далі на захід, за Рівне. Ще чути було його відгомін, а вже в містах і селах трудящі під керівництвом більшовиків з ентузіазмом взялися за роботу. Вони знову прийшли до своїх верстатів, стали працювати на родючих полях Волині, почали відбудовувати підприємства, ремонтувати машини.

Промислові підприємства вже дають продукцію країні. Відроджується комунальне господарство. Відремонтовано тисячі будинків.

З перших днів визволення селянство Ровенщини дружно взялося до відбудови соціалістичного сільського господарства, дбаючи насамперед про виконання свого обов'язку перед Червоною Армією. Фронтowymi темпами зібрано й обмолочено багатий урожай. Ровенщина здала радянській державі в 1941 році 2650 206 пудів хліба, в тому числі 628 300 пудів понад план у фонд Червоної Армії.

Щаслива дитвора заповнила школи. 1944 року в школах Ровенщини навчалось 99 тисяч дітей. В Рівному працюють учительський інститут, торговельний технікум і десятки середніх шкіл. Відкрились клуби, театри і кіно. Люди визволеного краю з захопленням дивляться радянські кінофільми: „Як гартувалася сталь“, „Секретар райкому“, „Розгром німців під Москвою“ тощо. В Ровенському міському театрі йдуть п'єси: „Без вини винні“ О. Стрішківського, „Партизани в степах України“ О. Корнійчука і т. ін.

Реставрується пограбований німцями історично-краєзнавчий музей. В багатьох місцях відбудовано районні і сільські клуби, хати-читальні, бібліотеки. Майже в усіх районах видаються районні газети.

Після визволення від німецько-фашистського рабства швидко відроджуються визволені від окупантів міста і села, створюються в них нормальні умови для життя трудящих. Ровенщина загоєє свої тяжкі рани.

Центральна Національна
Бібліотека України

№ 2928/01

Редактор К. Дубина

В. А. Бегма. — Злодеяния немцев и народная борьба на Ровенщине

(На украинском языке)

БФ 1994, Зам. 497. 2¹/₄ друк. арк. В друк. арк. 40.000 зн. Підписано до друку 18-X 1946 р.
Тираж 20.000

Харків. Друкарня імені Фрунзе.

